

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יא, תש"כ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

„זרע“; זה הזוכר בכתובים „ולהפיל זרעם בגויים“ (תהלים קו, כז); „ואם יפול עץ בדרום או בצפון“ (קהלת יא, ג), אף כאן הכוונה לנפילת הזרע. ביטוי חוזר בספרות חז"ל הוא כדי נפילה (בבא מציעא ט, ה) או „כדי ניפלה“ (ירושלמי שם, יט ע"א; ספרי עקב פיסקא מג). הכוונה לכמות הזרעים הדרושה לזרעית חלקה: „בנופל לבית סאה“ וכדומה (כלאים ב, ב). זריעה ביד קרויה בשם מפולת יד (ברכות כב ע"א). הזריעה נעשתה כרגיל על יד תנופת יד ימין ומשיכתה לצד שמאל; זו צוינה בביטוי משך הזרע (עמוס ט, יג והשווה תהלים קכו, ו).

מ' אבינור

הרחבת האלף-בית — צורך השעה *

הכתיב המלא, הבלתי מנוקד והבלתי עקיב, המשמש כיום לכתיבת רוב הספרים והעיתונים המתפרסמים בעברית, זכה וזוכה לביקורת קשה מצדדים רבים. הכול מסכימים, כי צריך לעשות לשיפורו ולהאחדתו, אולם הצעה שיטתית משביעה רצון טרם נמצאה. הסיבה היא — שקיימות השקפות שונות על מה שצריך ומה שמותר לעשות ועל תפקידו של הכתב בשפה. ברצוננו לסקור כאן את הכתב מנקודת מבט של מכשיר להעברת אינפורמציה מאדם לחברו ולהראות,

* ראה הערת המערכת בסוף המאמר.

שאם ברצוננו לוותר על הניקוד, אין מנוס מהרחבת האלף-
בית.

לכתיב המלא והבלתי מנוקד חסרונות הן מצד הכותב
והן מצד הקורא. מצד הכותב יש פתח להפקרות בכתיב
ולכפל משמעות בקריאה, ודבר זה מכריחו להשתמש בשפה
דלה ואלמנטרית מחשש שמא לא יובן. מצד הקורא אין
ביטחון בקרי, בייחוד של שמות, ובכוונת הכותב, אלא אם
כן עסוקים בנושאים שהם מחיי יום יום ממש. נוסף לזאת
הטשטוש בין אמות הקריאה לעיצורים שורשיים מביא
לבורות ולזלזול בדקדוק העברי ולשגיאות בשפה המדוברת.
כיצד הגענו לידי כך? התשובה טמונה בהתפתחות,
שחלה ביחסים בין השפה המדוברת והכתובה מאז המצאת
הדפוס, ובהתפתחות הטכנית הכללית בעולם. זכינו והכתב
האלף-ביתי יצא מקרב השבטים השמיים, שישבו במזרח
התיכון. אולם הכתב העיצורי הטהור, עם כל היותו מן
ההמצאות הגדולות ביותר של האדם, לא היה מכשיר משוכלל
ביותר, והדבר הורגש עוד בתקופה קדומה למדיי. הניסיונות
להכניס כתיב מלא לא נתקבלו בלב שלם ולא הייתה אחידות
בעניין זה. אולם בימי קדם לא הייתה לדבר זה חשיבות כה
מכרעת כמו בימינו, כי רוב העם לא ידע קרוא וכתוב.
הסופרים המעטים היו מומחים לשפה, ולגביהם הייתה
הסטנוגרמה העיצורית מספיקה. השפה והתרבות עברו מפה
לאוזן, והתפתחות השפה הייתה פונטית. כך היו פני הדברים
כל ימי תוקפה של השפה בזמן העתיק. עד כמה הייתה
ידיעת הכתב נדירה, וחשיבותה בהעברת התרבות קטנה —

לומדים אנו מן העובדה, שכרכו חז"ל חרש עם שוטה וקטן. החרש, שלא יכול לשמוע, הפך בהכרח למחוסר תרבות. בימינו הדברים שונים לחלוטין. שפת הכתב חשובה לאין ערוך יותר מן השפה המדוברת. רוב האינפורמציה שאדם קולט בימינו באה לו מקריאה. יותר מזה, חלק חשוב מן האינפורמציה הדרושה לאדם להתפתחותו הטכנית אי אפשר כלל למסור בעל-פה, כגון משוואות מתמטיות וריאקציות כימיות. לכן כושרה ויעילותה של השפה הכתובה בהעברת אינפורמציה מאדם למשנהו הם הקובעים את רמתו התרבותית והטכנית של העם המשתמש בה. משום כך מקפידים בכל עם ולשון, שהבנת מלות השפה הכתובות תהיה חד-משמעית ככל האפשר. יש גם לדאוג, כי היכולת — הפוטנציאל — של הבעת אינפורמציה בעזרת הכתב תהיה גדולה במידה מספקת. כל הקוראים ודאי יסכימו, כי שפה שיש לה בכתב עשר אותיות לא תוכל לשמש בצורה מניחה את הדעת לכתובת האינפורמציה הדרושה לאדם בימינו. אך אף 22 אותיות הוא מספר קטן מדיי בשביל העברית. מספר הציירופים האפשרי עולה במידה רבה עם מספר האותיות, ואפילו תוספת של אות אחת מגדילה את פוטנציאל הכתב במידה ניכרת. חסרונות צמצומו של הכתב שלנו הורגשו יפה עוד בזמן קדום, והניקוד הנו למעשה הרחבת האלף-בית, ונעשה ע"י תוספת סימנים דקים בתוך האותיות, מעליהן ומתחתיהן. הסיבה העיקרית לכך, שלא הוסיפו את האותיות בתוך השורה, היא — שרצו לשמור על טקסט כתבי הקודש. לכן אף הוסיפו את הסימנים בצורת קווים ונקודות דקים, כדי שלא יפגמו

במראה הכללי של הטקסט בהשוואה לבלתי מנוקד. מנקודת מבט של תכולת האינפורמציה דין כל סימן דפוס כדין אות רגילה — תפקידו למסור כמות אינפורמציה מוגדרת לקורא. יתרונו של הכתב האלף-ביתי הוא אפשרות הצירופים שבין סימני האינפורמציה השונים ליצירת מספר גדול של מלים ומושגים, מספר גדול מאוד ביחס למספר הסימנים הבסיסיים. מנקודת השקפה זו כמה אותיות, או סימני אינפורמציה, יש לנו בעברית? לפי מסורת העברית הקלאסית יש לנו 22 אותיות, שכולן משמשות בתור עיצורים. נוסף לזאת שש מהן, בג"ד כפ"ת, הן בעלות מבטא כפול. במלים אחרות: יש לנו 28 עיצורים, ולכל אחד מהם סימן עצמאי משלו. אנו מתעלמים כאן, למען הפשטות, מן הקשיים הטכניים שנוצרו ע"י שימוש בסימן אחד (נקודה) לסימון של דגש חזק ודגש קל (וגם שורק ומפיק!). סימני תנועה יש לנו חמישה לתנועות ארוכות, וארבעה לתנועות חטופות (שווא נע בכלל); בסך הכול 14 סימנים שונים. אפשר גם למיין את התנועות בצורה שונה קצת, אולם מכל מקום לא יהיה סכומן הסופי פחות משנים-עשר סימנים שונים. סימן מיוחד יש גם לדגש החזק. במלים אחרות, הכתב שלנו מכיל לפחות ארבעים סימני אינפורמציה שונים. השמטת הניקוד, ובכללה השמטת דגש חזק וקל, כפי שהיא נהוגה כיום בעיתונות ובספרות. פירושה ויתור על חצי הכתב!

אמנם אפשר לטעון, כי לא כל הסימנים הנם חיוניים באמת לכתב. אפשר לוותר בימינו לצורכי יום יום על הדגש הקל באותיות גד"ת. יש גם ראיות, כי הבהחנה בין

תנועה ארוכה וקצרה אינה חיונית לדקדוק, ואף על סימן
השווא הנח אפשר לוותר. חוסר סימן יכול לשמש לציון
שווא נח, כפי שניסה ז'בוטינסקי להראות למעשה בתרגומי
שירה. בדומה לכך אנו משאירים עתה רווח חלק בין המלים,
במקום הנקודה הקדמונית. אפשר אף לוותר על ההבחנה בין
חטף-סגול לשווא נע, בין קמץ קטן לחולם. אולם בסיכומי
של חשבון נשאים לנו 25 סימנים לעיצורים (בכללם בכ"פ
קשות ורפות), חמש תנועות שלמות ושלוש תנועות חטופות,
כלומר 33 סימנים.

האם אפשר להשתמש באלף-בית של 22 אותיות
לכתיבה חד-משמעית של שפה הדורשת לפחות 33 סימנים
לכתיבתה? תורת האינפורמציה, שהתפתחה אחרי מלחמת
העולם השנייה, מלמדת אותנו, כי דבר כזה הוא בלתי אפשרי.
לאור הקשר, שתורת האינפורמציה מראה בין אנטרופיה
ובין אינפורמציה, הרי מי שמנסה להעביר דרך צינור של
אינפורמציה ספקטרום גדול מקיבולו דומה למי שמנסה
לעקוף את החוק השני של התרמודינאמיקה ולבנות "מכונת
תנועה מתמדת מהמין השני". הדרך היחידה שאפשר למלא
בה באופן חלקי את צרות ספקטרום הכתב הוא הארכת הכתוב
ע"י שימוש בצירופי אותיות, כפי שנהוג עתה בשפות רבות
המשתמשות בכתב הלאטיני. חסידי הכתב המלא מנסים
להחדיר עתה משהו מעין זה לעברית ע"י שימוש שיטתי
בצירוף של שתי ו"וין או שתי יו"דין. יש לקוות, כי דבר זה
לא יתקבל, שכן פתרון מעין זה הוא לעולם דחוק, ונוקו
מרובה מתועלתו. נוסף לזאת אין הוא פותר הרבה, כי לא

מתקבל על הדעת, שנשתמש בעקיבות בצירופי אותיות למלא לפחות את ההפרש של 11 הסימנים שבין הכתיב המנוקד לבלתי מנוקד.

אם כן, מדוע אנו משתמשים בכתיב מלא בלתי מנוקד? כמה טעמים לדבר. בשפה, שמספר מלותיה אינו גדול ביותר, יכולים אנשים חכמים להסתפק בסטנוגרמה העיצורית ללא חשש רציני לשיבוש, ויחד עם כך להרוויח בקיצור הכתוב. בשפות רבות משתמשים חוגי מקצוע צרים בקיצורים שונים בתור סטנוגרמה פנימית. אפילו בעברית מוסיפים ומקצרים את הכתב, שהנו קצר גם בלאו הכי, ע"י השימוש בראשי תיבות. בימינו אין כל סיכוי לנוהג כללי כזה. ראשית, אנו דורשים עתה ידיעת קרוא וכתוב מכל אזרח במדינה, אפילו רמתו השכלית נמוכה מן הממוצע. שנית, מילון השפה המקצועית עולה בכמותו על מילון השפה המדוברת עד כדי כך, שאין אדם יחיד יכול להקיפו בשום פנים ואופן. מילון השפה העברית של אבן-שושן מכיל כ-25 אלף מלים עבריות. מילון מקצועי המקיף באופן שטחי למדי את מקצועות מדעי הטבע מכיל כ-100 אלף מונחים. מספר התרכובות הכימיות שהוכנו ונרשמו בספרות ובעיתונות המדעית עולה על מיליון.

כמו כן המסורת של כתיב מלא הקיימת אצלנו מהרבה דורות אף היא מעכבת. הניקוד בא כדי לרשת את מקום אמות הקריאה, אולם בטקסט התנ"ך לא הושמטו אמות הקריאה, כדי שלא לשנות את הכתיב המסורתי, אפילו במקום שהן יתרות אחר הוספת הניקוד. בטקסט, שאינו מקודש כל

כך, עושים זאת, כגון בהוצאה המנוקדת של המשנה בימינו. מכיוון שהתחדשות השפה החיה בארץ נעשית אנג זיקה למקרא דווקא, נמצאנו לוקים ביתר, ועדיין אנו פוסחים על שתי הסעיפים. מצד אחד איננו מוכנים להשמיט את כל אמות הקריאה בגלל הכתיב המלא החלקי הנמצא בתנ"ך; או, במלים אחרות, איננו מוכנים לחזור לכתב עיצורי טהור, ככתובת מישע מלך מואב, אפילו אנג ניקוד מדוקדק ומלא. ומצד שני רבים מתנגדים לכתיב מלא בניקוד, אף על פי שקיימת לנו מסורת ארוכה, אם כי לא שיטתית, בעניין זה. מבחינה זו השמרנות היא כאן בעוכרינו, ומספר המתנגדים לכתיבת "קנת" ("קנתה") ללא ה"א בסופה בכתיב מנוקד ודאי לא יהיה קטן ממספר המתנגדים לכתיבת "קנייתה" ("קנית") עם ה"א בסופה בכתיב בלתי מנוקד.

אולם לא רק שמרנות דקדוקית כאן. חשיבות הכתב היא לא רק עניינית, אלא גם חזותית. הקורא הממוצע בימינו קורא מהר וקולט מלים שלמות, ואפילו קטעי משפטים, אנג קריאה, ולכן שינויי כתיב קשים עליו יותר ממה שאפשר לצפות מבחינה דקדוקית גרידא. השמטת הניקוד בברית אינה קשה כל כך בטקסט ידוע מראש, כגון קטע מן התנ"ך, משום שכתיב האותיות מהווה צינור אינפורמציה בלתי משתנה, ואילו הניקוד נוסף בשלושה צינורות מקבילים: מעל האותיות, בתיכן ומתחתיהן. כל העיצורים, שמתבססת עליהם הלשון העברית, נמסרים בצינור הכתיב, וכל זמן שמספר הצירופים האפשרי אינו גדול ביותר, יכול הקורא לברור לו במהירות, ובדרך כלל מתחת להכרתו, את הצירוף

הנכון מתוך המשפט. במלים בודדות, כגון בשלטים ובכותרות עיתונים, וכן בשמות-עצם אין הדבר כך, ורבות השגיאות עד מאוד. במקרים כאלה, וכן בטקסטים טכניים ומדעיים, בעלי אוצר מלים משלהם, אין בררה אלא לחזור לאלף-בית המלא, כלומר לניקוד. כתיב מלא, ואפילו מלא שבמלא, לא יעזור, כי — כפי שכבר הראינו למעלה — הפער שבין מספר אותיות הכתב הקיימות ובין המינימום הנדרש לווקליזציה של הכתוב גדול הוא מכדי שנוכל לגשרו ע"י שימוש בצירופי אותיות.

אם כך הדבר, מדוע לא נשתמש תמיד בכתב מנוקד? התשובה היא טכנית גרידא, אולם בעלת משקל מכריע. כל אמצעי התקשורת החשובים להעברת אינפורמציה בכתב הנם בעלי צינור אחד, כגון הטלגרף ומכונת הכתיבה. הקושי במסירת ארבעה צינורות אינפורמציה במקביל אגב סינכרוניזציה מלאה ביניהם (כדי שלא יהיה הניקוד מוסט ביחס לכתב) הוא גדול כל כך, שהדבר איננו כדאי מבחינה כלכלית. עד כדי כך מגיע הקושי הטכני, שאפילו בסידור יד של כתיב מנוקד משתמשים לא בצירופים (כגון של אות ודגש) אלא באותיות מיוחדות לכל מקרה (אות דגושה ובלתי דגושה, אות בלתי מנוקדת, אות מנוקדת בפתח, בחיריק, בקמץ וכו'). במלים אחרות, באופן טכני אין מנקדים אלא משתמשים באלף-בית מורחב עד מאוד. וכך אפילו הכנסת הדגש החזק בלבד לתוך כתיב בלתי מנוקד, דבר הרצוי מאוד מבחינה דקדוקית, דורש תוספת של לפחות 17 אותיות למכונת הדפוס, או 17 סימני צופן מתאימים למכונת

הטלפרינטר. ואם נרצה לצייד כל אות — דגושה ובלתי דגושה — בכל אחת מן התנועות, נצטרך להוסיף יותר ויותר. משום כך הדרישה, שכל הכתוב עברית יהיה גם מנוקד, ולו גם חלקית, אין לה סיכוי שתתמלא, וטופחת על פנינו העובדה, שאחוז הטקסטים המנוקדים הוא זעום.

מכל האמור לעיל אנו רואים, כי הפתרון הטוב היחידי הוא הפיכת הכתב המנוקד לצינור אינפורמציה יחיד, כלומר הכנסת הניקוד לתוך שורת האותיות, כפי שנהוג בכתב הלאטיני. במלים אחרות: יש להרחיב את האלף־בית. שאלה משנית היא, אם יש להכניס את הניקוד בצורתו הנוכחית לתוך השורה, או להתקין לו סימנים הדומים יותר לאותיות בגלל שיקולים גראפיים אסתטיים. החשוב הוא לקבל עקרונית את רעיון נחיצות הרחבת האלף בית ולהתחיל בדיונים על המספר הנדרש של האותיות הנוספות. נראה לי, כי הרחבת האלף בית עד 33 אותיות עלולה להוות פתרון טוב למדי, ואין הכרח לעשותו מלא עד למעלה מארבעים סימנים, אולי חוץ ממחקרים מדעיים בלשניים.

ברור, כי הדבר עשוי לגרום לשינוי ניכר בצורת הכתוב, וכי הקשר לכתיב התנ"כי יחלש במידה ניכרת, כשם שנחלש והולך הקשר של סגנון הכתיבה ומשמעות המלים שבין התנ"ך ובין חיי יום יום. זהו תהליך טבעי, שאין מנוס ממנו, אם ברצוננו שהעברית תהיה השפה השלטת במדינה בכל שטחי החיים. הדרך האחרת היא — לשמור על העברית רק ללמודי קודש, ואילו בחיי יום יום להשתמש בשפה לועזית, כפי שטוענים חוגים קיצוניים. דבר מעין זה מתחיל

להתפתח במדינת ישראל במוסדות המדע והמחקר, שבהם משתלטת השפה האנגלית יותר ויותר בתחום הכתב ויורשת את מקום הגרמנית שלפני דור אחד. בגלל חשיבותו הרבה של המדע בחיי יום יום מתחיל הדבר לרדת ולהגיע לשכבות נמוכות יותר. הכתב שלנו במצבו הנוכחי הוא חסר אונים לא רק להתמודד עם הלועזית, אלא אף להדביק את התפתחות השפה העברית המדוברת בישראל. אם לא נחוש ונשכלל מכשיר יסודי כמו הכתב, לא נצליח להגיע לעצמאות תרבותית וטכנית במדינה. משום כך צורך דחוף לנו להרחיב את האלף-בית ולפתח את השפה הכתובה.

ה ע ר ת ה מ ע ר כ ת

הכול מודים, שהכתיב העברי צריך כללים ושיטה, שיש בה כדי לסלק את הקשיים המרובים הניצבים לשטן לקורא ולכותב גם יחד. בכינוס מטעם משרד החינוך והתרבות לפני שנה נאמרו דעות שונות בעניין, ולאחר מכן העמידה האקדמיה ללשון העברית ועדה, בהשתתפות באיכוח משרד החינוך והתרבות, ועל ועדה זו לעבד ולהציע כללים לפני מליאת האקדמיה לשם דיון ואישור.

הקשיים העומדים לפני כל ועדה, שתבוא לעסוק בנושא זה, רבים הם, שכן קריאתנו וכתיבתנו קשורות הן במסורת דורות, שהתחתה דרכי כתיב שונות המקובלות עד כאן.

החעדה נתנה את דעתה על ההצעות השונות והמרובות — מקצה לקצה — שהובאו לפניה או שנתפרסמו במשך שנים רבות, והיא שוקלת בכובד ראש כל נימוק ונימוק מבחינותיו הענייניות והמעשיות. קשה לנו לשער, מתי יובאו הדברים לידי הכרעה, ומה תהיה ההכרעה.

ואין בדעתנו להמשיך בוויכוחים שבין הדעות על דפי "לשונו לעם".
עיקרי הנימוקים של הדעות השונות כבר נאמרו, ואין בוויכוחים
הנוספים ללבן את הדברים ליבון נוסף.

אולם המאמר, המובא לעיל, מנתח את הבעיה מכמה בחינות,
שלא ניתנה הדעת עליהן במידה מספקת עד כה, ומשום כך ראינו
לפרסמו. מסקנותיו של המחבר אינן חדשות, אבל ביסוסן הענייני
יש בו חידוש, והוא עשוי להנחות את מחשבתו של כל מי שיש לו
זיקה לבעיתנו. ברור כי מסקנותיו המעשיות של המאמר הן של
המחבר בלבה, ואין לראות בפרסומן כאן נקיטת עמדה מצד "לשונו
לעם".

א"ל פאיאנס

יִזְמָה או יִזְמָה ?

ב"דבר" מיום ד', י"ג בסיוון קובע ד' ב'ג', כי יִזְמָה
בקמץ קטן "זהו שימוש משובש ומתנגד לניקוד התנכ"י",
שכן "כל המלים בתנ"ך במשקל יִזְמָה, המתחילות ביו"ד
מנוקדות חיריק מתחת היו"ד: יפעה, יקרה, יראה, ישרה,
יתרה. ולכן יש לנקד יִזְמָה".

אולם, בדיקה קלה תוכיח לנו, כי הנחה זו אין לה
על מה שתסמוך.

א. השם "יִשְׂרָה" בנפרד איננו בתנ"ך; יש רק "וביִשְׂרָת
לבב" (מלכים א ג, ו) — בסמיכות, ואפשר שהנפרד איננו
יִשְׂרָה אלא יִשְׂרָה, דוגמת "וכל היִשְׂרָה יעקשו" (מיכה ג, ט).